

İL ERLERİ HAKKINDA*

Mücteba İLGÜREL**

Celâfî ve Suhte isyanlarının hüküm sürdüğü yıllarda kaynaklarda adı geçen il erlerinin Osmanlı askerî teşkilâtı bünyesinde olup olmadığı hakkında bilgilere sahip değiliz. Ancak kısıtlı bilgilerden il erlerinin Osmanlı Beyliği'nin ilk devirlerinde askerî teşkilâtın bünyesinde olduğu tahmin olunabilir. Sonraki yıllarda müessesenin önemini kaybettiği ve adının anılmaz olduğu anlaşılıyor. Yerini tutacak başka bir müessesenin de kurulmadığı bilinmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ihtiyaçların artmasıyla il erlerinin devlet tarafından ihyası teşvik edildi. Müessesenin yeni haliyle çalışma tarzından adeta bir milis kuvveti gibi olduğu görülmektedir. Şu halde yeni şartlara göre teşkilâtın statüsünde önemli değişiklikler olmuştur. Nitekim il erleri kaynaklarda âsâyişi sağlamakla görevli diğer birliklerle beraber anılmaktadır. Öte yandan bu teşkilâtın kale muhafızlığından sahillerde kaçakçılığı önleme ve takip işine kadar çok cepheli görevler ifa ettiği anlaşılıyor. Biz burada il erleri teşkilâtının ilk devirlerinden itibaren statüsünü, görevlerini, müessesenin bozulmasını eldeki kaynaklara göre ortaya koymaya çalışacağız.

İl erlerinin değişik görevlerde istihdam edilmesi, haliyle il kelimesinin tahlilini ön plana çıkarıyor. Bu yüzden Türkçede çok kullanılan bu kelimenin taşıdığı manaları gözden geçirmeliyiz. İl, eski Türk toplumlarında siyasî teşkilâtlanmanın en üst kademesini teşkil etmektedir. Nitekim siyasî bakımdan müstakil ve teşkilâtlanmış millete veya halka da il denmektedir. Bu kelimenin ülke, memleket, diyar, yöre veya bölge manalarına da geldiği bilinmektedir. Ayrıca il kelimesinin siyasî hakimiyet manasını da taşıdığı bilinmektedir. Bu gün idarî taksimatta çok kullanılan il veya ilçe kelimelerini

---

* "İl erleri" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi(DİA)*'nde madde başı olarak düşünülmüş ve yazılması işi bana tevdi edilmişti. Bu konuda yaptığım araştırmalarda, il erlerinin taşra teşkilâtı bünyesinde önemli bir birim olduğunu gördüm. Mezkûr maddeyi hazırladıktan sonra araştırmalarıma devam ederek il erlerine biraz daha açıklık getirmeye çalıştım. Merhum Prof. Mustafa Akdağ il erleri teşkilâtının önemini ilk defa farkedip bunu yayınlarında ifade etmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

de diğkate almamız gerekir¹. Şu halde makalemize konu olan il eri tabiri, halkın, ülkenin veya bir yörenin askerî, başka bir deyimle koruyucusu manasını taşımaktadır.

İl Erlerinin İlk Devirleri

Osmanlı Beyliği'nin ilk devirlerinde il eri teşkilâtının bulunduğu tesbit edilmektedir. Bunu ileride açıklayacağız. Bu tesbit üzerine müessesenin bir evveliyatının bulunması söz konusudur. Böylece konuya istidlal yoluyla yaklaşmak hatalı olmasa gerektir. Nitekim Anadolu Selçuklu Devleti ordusunda timarlı sipahiler bünyesinde ellibaşı adı verilen müfrezelerin il erleri teşkilâtına benzerliği bulunmaktadır. Ellibaşılar bölgelerinden toplanmış bir kumandanın emrinde bulunurlardı. Ellibaşılar, sübaşı, emir ve serasker gibi gurupların sahip olduğu ıktalara sahip idi. Diğer guruplar ıktaları nisbetinde asker beslerken, ellibaşıların ıktaları değişmiyordu². Bazı kaynaklarda ellibaşıların sübaşı ile karıştırıldığı da vakidir³.

İl erleri hakkında ilk devir Osmanlı kaynaklarında bilgiler pek azdır. Mevcut bilgiler müesseseyi tanıtıcı mahiyette değildir. Ancak elde edilen bilgilerden il erlerinin özellikle savaşlarda önemli görevler üslendikleri tesbit edilebilmektedir. İl eri lafzının kaynaklarda ilk defa Bursa'nın fethi (1326) sırasında kullanıldığı görülmektedir. Orhan Bey'in mahremlerinden olup, Bursa'nın fethinde de bulunduğu anlaşılan bir zat İl Eri Hâce diye anılıyordu⁴. İl Eri Hâce Osmanlı Beyliği ordusunda önemli bir görevde bulunuyormuş. Kuşatmaya bu zatın oğlu Hacı Ahmed de katılmış. Bursa'nın fethinden sonra Hacı Ahmed Tekfur Sarayı yanında bir mescid inşa ettirmiş. Bu mescid halk arasında İl Eri Hâce-oğlu Mescidi diye anılmış. Kaynaklardan anlaşıldığına

¹ Geniş bilgi için bk. İbrahim Kafesoğlu, "Türkler" mad., *İA*, 12/2, 222; Abdülkadir İnan, "Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine", *Makaleler ve İncelemeler*, c. I, Ankara 1988, 628-644; Ahmet Topaloğlu, *Muhammed Bin Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, II, İstanbul 1978, 326 - 327; W. Eberhard, "Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında", *Belleten*, IX/35 (1945), 321, 323; Sözlük manaları için bk. H. Kazım Kadri, *Türk Lugatı*, I, 524 - 528.

² İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970, 102, 106; İbn Bibi, *El Evamirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, I, (nşr. N. Lugal - A. Erzi), Ankara 1957, 207, 262. Bu bilgiyi temin eden Sayın Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e teşekkür ederim. Ayrıca bk. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, I, Ankara 1959; II, Ankara 1971, İndeksler.

³ Bk. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 317.

⁴ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi*, I, (yay., Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen), Ankara 1987, 135; F. Taeschner nüshasında bu bahis yoktur. Ayrıca bk. İbn-i Kemal, *Tevarih-i âl-i Osman*, I, (Defteri yayına hazırlayan Şerafettin Turan), Ankara 1970, 189, Önsöz 8. Bilindiği gibi bu devre ait kaynaklar muahhar olup en teferruatlısı burada zikredilen iki kaynaktır. Yukarıdaki ifadeler her iki eserde de birbirine benzemektedir.

göre Bursa'da yapılan ilk mescid bu imiş. Şehirdeki ilk sosyal tesis de muhtemelen bu mescidir. Şu halde yukarıdaki ifadelerden, Osmanlı Beyliği'nin ilk devirlerinde il eri adlı askerî bir müessesenin mevcudiyeti anlaşılıyor. Bu müessesenin muharip sınıf içinde olduğu görülmektedir. Buna ancak bir örnek daha verebiliyoruz. Bir kaynaktan Fatih'in Rumeli seferlerinde il erlerinin görev aldığı tesbit edilebiliyor. Nitekim il erleri seferlerde ulu banları (prensler) esir almışlar ve padişahın huzuruna getirmişler⁵. Bu ifadelerden il erlerinin belki de akıncılar gibi görev yaptığı üleri sürülebilir. Her ne ise bu devirlerde il erlerinin bir yiğitbaşının emrine girmeleri sonraki yıllarda olmuştur. Aslında yiğitbaşılık müessesesinin esnaf teşkilâtında olduğu da bilinmektedir. Yani yiğitbaşılık adı yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Orhan Bey zamanında askerî alanda önemli adımlar atılırken, Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil'in tavsiyesi ile kurulan yaya birlikleri, Bursa'nın fethinde adı geçen il erleri teşkilâtının belki de yeni şeklidir. Zira bu birlikler 10'ar kişilik olup başlarında bir yiğitbaşı bulunuyordu⁶. Bunlar il erleri teşkilâtını andırmaktadır. Bu birlikler ilk zamanlarda padişah hizmetine koşan gönüllülerden meydana geliyordu. Bunların biner kişilik bölükleri de vardı.

Burada konumuzu teşkil eden il erleri bir yiğitbaşının emrinde görev yaparlardı. Yiğitbaşı adlı görevli ahi teşkilâtının bünyesinde de bulunuyordu⁷. Bu yiğitbaşılar Moğolların Anadolu'yu istilası sırasında, köylerin korunmasında görev aldılar. Yiğitbaşılar bu görevleri sırasında köy gençlerini birer savaşçı olarak yazıyorlardı. Türkmenlik geleneğine uygun olarak bu gençlere il eri deniliyordu. XIV. yüzyılın karışık ortamında mahallî idareler kuran ahi tekkeleri, koruculuk görevlerini köylere kadar yaydılar. İl eri teşkilâtı da devrin muteber milis kuvveti haline geldi. Bu suretle teşkilât eski özelliklerini kaybedip mahallî düzen içinde düşünölmeye başladı. İl erleri askerî sistem dışında bölgenin koruyucusu oldu. Ancak bu geçiş dönemi herhalde uzun yıllar sürdü. Müessese XVI. yüzyılda değişik bir çehre ve değişik bir görev anlayışı ile ortaya çıktı. Tabiatıyla şartlar il erlerini bu değişikliğe zorlamıştı. İl erlerinin köylerin korunmasında görev yapmaları, ilerideki görevlerine bir başlangıç teşkil etmiş olabileceğine dair fikir ileri sürmeye yardımcı olabilir.

⁵ Hadidi, *Tevarih-i âl-i Osman (1299 - 1523)*, (hazırlayan: Necdet Öztürk), İstanbul 1991, 247.

⁶ Bk. *Neşri Tarihi*, I, 154. Ayrıca bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, mad., IX, 406. Ayrıca bk. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi*, I, II, İndeks.

⁷ Yiğit ve Yiğitbaşılık için bk. Ziya Kazıcı, "Ahilik" mad., *DİA*, I, 540 - 542. Ayrıca bk. Çağatay Uluçay, *XVII'inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul 1942, 117 - 118; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, 47, 81.

İl erleri hakkında kaynaklarda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgilere tesadüf etmekteyiz. Bu bilgiler şimdilik kısıtlı olup elde edilenler genellikle tayin edildikleri görevlere aittir. Bu görevlerin çoğu asayişle ilgilidir. Anadolu'da sükûnetin bozulmasıyla il erleri asayişli sağlamakla görevli kuvvetlerle beraber bulunmaya başladılar. Şu halde asrın ortalarına kadar bu teşkilâtın kullanılmadığı veya ihtiyaç duyulmadığı anlaşılıyor. Ancak bu, müessesenin tamamen unutulduğu veya ihmal edildiği anlamına gelmemelidir.

XVI. Yüzyılda İl Erleri

İl erlerine ihtiyaç duyulmasının en önemli sebebi hiç şüphesiz Celâli ve Suhte isyanları ile sınır boylarında artan savaşlardır. Ayrıca buna eşkıya guruplarını da dahil etmeliyiz. Özellikle Anadolu'daki bu karışıklıkların yoğun bir hal aldığı yıllarda devletin düzenli ordusu her yerde asayişli sağlayamıyordu. Köy ve kasabalar savunmasız bir haldeydi. Savaş yıllarında Anadolu'dan doğuda ve batıdaki cephelere gönderilen sipahilerin yerleri boş kalmıştı. Kutta-i tarik veya eşkıya olarak adlandırılan küçük guruplar bu boşluğu dolduruyordu. Kanunî'nin oğulları Şehzade Bayezid ve Selim'in mücadeleleri, bu guruplara zemin hazırladı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozuk ve ekonomik ve siyasî şartların etkisiyle ortaya çıkan yersiz yurtsuz insanlar ilk eşkıya guruplarını oluşturdu. Diğer taraftan Türkmen aşiretlerinin eşkıyalığına karşı devlet oymakların kendi içlerinden başbuğ tayin etmeğe başladı. Oymak ihtiyarları ile il erleri başbuğa yardımcı olmakla görevlendirildi. Anadolu'da ortaya çıkan eşkıya guruplarını yakalamak pek kolay olmuyordu. Düzenli ordunun yukarıda belirtildiği gibi bu görevi yerine getirmesi mümkün değildi⁸.

Bilindiği gibi devlet reayanın hiç bir surette silahlanmasını istemiyordu. İhtiyaç anında veya periyodik olarak Anadolu'da tüfek teftişi yapılması, bunu ifade etmektedir. Çıkarılan hükümlerle tüfek bulundurulması ve kullanılması yasak edilmişti⁹. Öyle ki kılıç nevinden bıçakların dahi (mesela kürde) yasaklandığı bilinmektedir¹⁰. Bu durumda reayanın nefsi-i müdafaa yapması engellenmiş oluyordu. Devletin reyayı koruma ve kollama görevini yerine getirememesi üzerine yeni çareler aranması yoluna gidildi. Bu da küçük yerleşim birimlerinde koruyuculuk görevini üslenecek gençlerden

⁸ Bu konuda bk. Mücteba İlgürel, "Eşkıya" (Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri) mad., *DİA*, XI, 466-469; Kıbrıs seferi sırasında Saruhan ve civarının savunmasının il erlerine kaldığına dâir bk. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 1996, h. c. 5, c. 10.

⁹ Bk. Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı", *Tarih Dergisi* (İ. H. Uzunçarşılı Sayısı), İstanbul 1979, 301 - 318. Ayrıca bk. Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması* Erzurum 1963, 55 - 58.

¹⁰ Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğunda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", *Birinci Askerî Tarih Semineri*, Bildiriler III, Ankara 1983, 247 - 261.

birlikler kurulması halinde ortaya çıktı. Neticede il erleri teşkilâtı yeni bir tarz ve üslupta ihya edildi. Yeni teşkilâtın eski teşkilâtle sadece isim benzerliği vardır. Bu haliyle il erleri bir çeşit milis teşkilâtını andırmaktadır¹¹.

Kaynaklardan il erlerinin asgari 10, azami 150 kişilik guruplardan teşekkül ettiği anlaşılıyor. Bunların başında bir yiğitbaşı bulunuyordu. İl erleri genel olarak köylerden derleniyordu. Her köyden bir gurup il eri çıkıyordu. Yiğitbaşılar bunların içinden seçiliyordu¹². Yiğitbaşıların sevk ve idarede kabiliyetli ve liderlik vasıflarına sahip olması istenirdi. Bütün bu işlerin mahallin kadısının nezaretinde gerçekleştirildiği görülüyor. Kadılar ihtiyaç hissettikleri takdirde İstanbul'dan yiğitbaşı tayin hakkı talep edebiliyorlardı. Kadıların tabiatıyla şehirlerin mahallelerinden yiğitbaşı ve il eri çıkarmaya da hakları vardı. Hatta eğer bir mahalle büyük ise, Manisa'da olduğu gibi iki yiğitbaşı tayin edebiliyordu. Yiğitbaşıların önceden seçilip ihtiyaç anında il erlerine haber verildiği tesbit edilebiliyor. Şu halde her köyden kimlerin il eri olacağı da önceden tesbit edilmiş durumdadır. Önce köylerde kurulduğu tahmin olunabilen il erleri ile yiğitbaşı ve buna ilâveten köy kethüdası köyün teşkilât şeması içinde bulunurdu. İleride görüleceği gibi yiğitbaşılarının yerini bazen kadı, subaşı, sipahi, Dergâh-ı muallam çavuşu veya zaim de alabiliyordu¹³.

¹¹ Mustafa Akdağ ("Celâlî İsyânlarının Başlaması", *DTCFD*, c. IV, Sayı 1, 34 not 15) da bunların bir çeşit milis kuvveti olduğunu, eşkıyaya karşı kullanıldığını bildirmektedir. Ayrıca bk. aynı müellif, *Celâlî İsyânları (1550 - 1603)*, Ankara 1963, 63. Çağatay Uluçay'ın il erlerine değişik bir şekilde yorumlaması her halde hatalıdır. Bk. *Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, 193, not 441; Benzer ifade için bk. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Onaltıncı Asırda Bursa 1558 - 1589*, Bursa 1940, 142. Yol ve geçitlerin emniyetini sağlayan derbendçilerle karıştırılmaması hakkında bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967, 9, 22.

¹² Akşehir, İshaklı ve İlgin kadılarına gönderilen 15 Cemaziyelahir 986 (19 Ağustos 1578) tarihli bir hükümden, suhtelerin üzerine sevk edilmesi istenilen her yüz il erinin başına bir yiğitbaşının tayinine şahid oluyoruz (*MD*. 35, s. 160, h. 407); Ayrıca Alâiye beyine ve kadısına gönderilen 25 Zilkade 990 (21 Aralık 1582) tarihli bir hükümden ise, eşkıyanın üzerine sevk edilmesi istenilen her on il erinin başına bir yiğitbaşının tayininin istendiğini anlıyoruz (*MD*. 48, s. 202, h. 562). Bu hükmü teyid eder mahiyette bir hüküm de 7 Safer 988 (24 Mart 1580) de Aydın Sancağı kadılarına yazılmıştır (*MD*. 39, s. 288, h. 552); Ayrıca bk. Cengiz Orhonlu, *Aynı eser*, 9.

¹³ Selanik beyine yazılmış 29 Cemaziyellevvel 986 (3 Ağustos 1578) tarihli bir hükümden (*MD*. s. 107, h. 271), Vodina nahiyesi kadısının her köyden nasıl yiğitbaşı seçeceği şöyle izah edilmektedir: "... her karyeden bir yiğitbaşı olmasın emredüp buyurdum ki, vardukta emrim üzere her karyeden bir ehl-i vukuf kimesneyi yiğitbaşı tayin edip, dahi anın gibi harami zuhur ettikte il erine haber edip cümlesi ittifakla haramzâdeyi ele getüreler, hifz u hiraset üzere olalar". Bu konuya açıklık getiren başka bir hüküm için bk. *Mühimme Defteri 44*, (haz. Mehmet Ali Ünal), İzmir 1995, h. 334; *MD*. 26, s. 73, h. 187. Yiğitbaşılarının tayininde gözetilen hususlar için ayrıca bk. Mustafa Akdağ, *Celâlî İsyânları (1550 - 1603)*, Ankara 1963, 91, 121, 124, 125, 138, 171, 172, 223; Çağatay Uluçay, *Aynı eser*, 27, 179, 180; Halil İnalıcık, "Adaletnâmeler", *Belgeler*, Ankara

İl erlerinin reaya gençleri arasından seçiliş usullerine dair bilgilerimiz yeterli değildir. Ancak belgelerden il erlerinin “yarar ve tüvânâ; ganâim ü gazâdan safâlu, yat u yarağa ve cenge kadir; harb ü darbe kadir; ok atmağa ve tüfenk kullanmağa kadir; ehli vukuf olan” gençler arasından seçildiği anlaşılmaktadır. İl eri toplama veya seçme hususunda dikkati çeken bir ifade “il eri sürmek” tabiridir. Kaynaklarda geçen bu tabir, zarurî hallerde il erlerine zor kullanıldığı veya zorla görev verildiği intibahı uyandırmaktadır¹⁴. İşlemler hakkında bilgimiz çok eksiktir. Bununla beraber bir Bursa şeriyeye sicilindeki Ocak ve Şubat 1647 tarihli iki hükümden bazı önemli bilgiler elde edebiliyoruz. Bu hükümler, 1645 yılında başlayan Girit seferi sırasında Venedik donanmasının Çanakkale boğazını abluka altına alması tehlikesine karşı Bozcaada'nın muhafazası hakkındadır. Böylece adanın Venedik donanması tarafından bir üs olarak kullanılması önlenmek istenmiştir. Bursa kadısına gönderilen bu hükümlerden¹⁵ *Mevkufat Defteri*'nde kayıtlı her avarızhânededen¹⁶ bir il erinin talep edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Bursa'nın nefesine ait 2374 hâne, ilk payitaht olmak dolayısıyla hürmeten il eri talep edilmemektedir. Bundan bazı yerlere muafiyet tanınabildiği anlaşılmaktadır. Bursa'nın dışı bu muafiyetten hariç tutulmaktadır. İl erlerinin sipahi, yeniçeri, cebeci ve topçularla birlikte Bozcaada'ya gitmeleri istenmektedir. Diğer taraftan her türlü ihtiyacın devlet tarafından karşılanacağı da bildirilmiştir. Bu bilgiler, özellikle il erleri için kadı tarafından “ne makule tayfa” olduğu hakkında bilgi talep edildiği için İstanbul'dan gönderilmiştir. Böyle bir talepten

1967, 84. İl erlerinin köy teşkilâtı şemasındaki yeri için bk. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, 30, 34.

14 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), (Özet ve Transkripsiyon, Ankara 1993, h. 193, 287, 411, 452, 1074, 1098). Genel bir ifade ise şöyledir: “... il erlerinden ehl-i vukuf olup ehl-i fesadın yatakların bilüp ele getürmekte mu'avenet...” MD. 30, s. 32, h. 79.

15 “Şer'i Mahkeme Sicilleri”, *Uludağ (Türkün), Bursa Halkevi Dergisi*, Sayı: 5, İkinci Kanun 1936, 14, 15.

16 Köylerden başlayarak meskun yerlerin vergi ödemekle mükellef haneler. İhtiyaç olduğu takdirde divanın teklifi, padişahın tasdiki ile aynî veya bedenî hizmet. Önceleri olağanüstü hallerde tahsil edilirken sonraları daimî hale gelmiştir. İbtidadan timar alabilmek çok zor idi. Kadro boşalmalarından veya yeni fetihler sonunda kazanılan topraklar, savaşlarda veya herhangi bir hizmette büyük başarı gösteren aslı sipahi olmayan reaya veya diğer başka statüdeki kimselere verilebiliyordu. Bu durumda il erleri de böyle önemli vazife yerine getirdikleri için kendilerine timar veriliyor. bunların aslı timarlı olmadığından başlangıç seviyesinde ibtidan timar tevcihi yapılıyor. Bunların ilk çekirdek kısmı, genellikle 1000 akçeden daha az veya 3000'e kadar olabiliyor. Verilen timarlar hizmet karşılığı olduğundan “cebeli” denen asker mükellefiyeti yok. Sadece kendisini geçindiriyor ve bunun karşılığını il eri olarak yerine getiriyor. Bu tür az timarlara “alçak hallü” deniyor. Mesela kale muhafızları da bu tür timarlara sahip olabiliyordu. Alçak hallü timar sahipleri ayrıca il muhafızası ile de görevlendiriliyor. Diğerleri sefere gittikleri zaman bu genellikle gerçekleşiyor du. (Bu bilgiyi veren Sayın Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e teşekkür ederim).

teşkilatın yaygın olmadığı, zaman zaman ihtiyaç duyulduğu anlaşılıyor. Bütün bu işler mahallin kadısının nezaretinde gerçekleştirilirdi.

İl Erlerinin Hizmetleri Karşılığı

Buraya kadar il erleri ile yiğitbaşların tayin ediliş tarzlarına mümkün olduğu nisbette temas edildi. Bundan sonra görev verilen il erlerine ne gibi bir ödeme yapıldığı veya maiyetlerinin nasıl karşılandığı hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Görüldüğü gibi il erleri genel olarak köylerden seçilmektedir. Bazı hallerde şehirlerin mahallelerinden de seçildiği vakidir. Şu halde il erlerinin fakir muhitlerin çocukları olduğunu söyleyebiliriz. İl erlerine aldıkları görev karşılığı bir ücret ödeniyor muydu? Veya bir vergi muafiyeti karşılığı mı iş görüyorlardı? Bu konuda elimizde belge yoktur. Ancak aşağıda bazı bilgileri değerlendireceğiz. İl erlerinin gönüllü olmayıp, mecburi vazifeli oldukları yukarıda ifade edilmişti. Zira suhtelerle mücadelelerde davete rağmen gelmeyenlerin ileride görüleceği üzere küreğe yollanmak gibi şiddetli bir cezaya çarptırılmaları bunu gösteriyor. Şu halde il erlerine hizmetleri karşılığı bir ödemenin yapıldığı anlaşılıyor. Aksi takdirde karşılıksız hizmet angaryaya girmektedir.

Suhte İsyanlarının Anadolu'da iyice arttığı yıllarda hükümet zor durumda kalmıştı. Baskılardan usanmış olan halk İstanbul'a şikayetler yağdırıyordu. Hükümet bu işe kesin bir çözüm getirmek üzere il erlerine dirlik ve terakkiler vad ederek sipahilerle birleşmelerini istedi¹⁷. Hükümetin bu isteği, İran savaşlarından dolayı suhte isyanlarının arttığı devirde, devletin medrese talebesinin durumunu ıslah etmek üzere 1584 yılında bir Nişân-ı Hümayûn yayınlaması ile olmuştur. Bundan, il erlerine dirlik ve terakki verilmesinin adet olmadığı, fakat zaruret halinde tahsis edilebildiği intibah çıkmaktadır. Bu vaadler ibtidadan timar (alçak hallü timar) şeklinde idi¹⁸.

¹⁷ Müstafa Akdağ, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, 100 - 104.

¹⁸ Bunu İçel Sancağı beyi Yunus Bey'e gönderilen 22 Zilkade 959 (19 Eylül 1552) tarihli hükümdeki "... il erinden ise hâline göre timar sadaka olunup..." ifadesinden anlıyoruz. MD, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb., Koğuşlar, nr. 888; vrk 494b; Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, 60; Aynı müellif, "Medreseli İsyanları", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 11. cilt, nr. 1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), 386. İbtidadan timar veya alçak hallü timar, başlangıçta yani ilk defa timar almak demektir. Timar rejimine göre, ibtidadan timar alabilmek çok zor idi. Kadro boşalmaları da veya yeni fetihler sonunda kazanılan topraklar, savaşlarda veya herhangi bir hizmette büyük başarı gösteren aslı sipahi olmayan reaya veya diğer başka statüdeki kimselere verilebiliyordu. Bu durumda, il erleri de böyle önemli bir vazife yerine getirdikleri için kendilerine timar veriliyor. Bunların aslı timarlı olmadığından başlangıç seviyesinde ibtidadan timar tevcihi yapılıyor. Bunların ilk çekirdek kısmı, genellikle 1000 akçeden daha az veya 3000'e kadar olabiliyor. Verilen timarlar hizmet karşılığı olduğundan "cebeli" denen asker mükellefiyeti yok. Sadece kendisini geçindiriyor ve bunun karşılığını il eri olarak yerine getiriyor. Bu tür az timarlara "alçak hallü" deniyor. Mesela kale

İl erlerine görevleri karşılığı belli bir paranın ödendiğine dair elimizde bilgi de bulunmaktadır. Bu bilgi Bozcaada'nın korunması ile ilgili Şubat-Mart 1647 tarihli bir hükümde yer almaktadır. Buna göre Bozcaada'yı korumakla görevli il erlerine, Balya kazasındaki haslar reayası ile diğer bazı kimseler üzerlerine ferman olunan parayı ödemişler. Ancak ödenen meblağ kafi görülmeyip bedel-i caba talep edilmiş¹⁹. Bu bilgiden il erlerine bir yeri korumaları mukabilinde başka bir yerin haslar reayasının destek vermekle mükellef olduğunu anlıyoruz. Bu konuya farklı bir örnek ise Hüdavendigâr Beyi Abdurrahman Bey'e yazılmış 1565 tarihli hükümdür. Buna göre firarda bulunan Benlü Ahmed adlı bir haraminin üzerine il erleri sevk edilmiş. İl erleri bu haramiyi ölü veya diri getirdikleri takdirde mükafatlandırılacaklarının hükümde bildirilmiş olmasıdır²⁰.

İl erlerini âsâyişi sağlamaya teşvik etmek, öldürdükleri suhtelerin veya eşkıyanın kanının dava edilmiyeceğine inandırmak üzere her birine temessük (bir çeşit senet) veriliyordu. Bu da bazen suhtelerin birbirleriyle de ciddi mücadelelere giriştikleri sırada görülmektedir. Nitekim Anadolu beylerbeyinin 1572 yılında İstanbul'a bildirdiğine göre Karesi ve Germiyan suhteleri arasında, suhte reislerinden birisinin öldürülmesi yüzünden büyük bir hadise çıkmıştı. Kan davasına dönüşen hadise iki suhte gurubu arasında vahim bir hal almıştı. İki tarafta toplam rakip suhteler, köylere salgınlar salıp katliam yapmakla meşgul idiler. Neticede beylerbeyine Karahisar alaybeyisi ile Kütahya sipahileri ve il erlerinin gönderilmesi emredildi. İşte bu sırada il erlerine teşvik olması için temessükler verildi. Bu temessükler il erlerinin silah taşıyabileceklerine ve öldürdükleri suhtelerin kanlarının dava konusu olmayacağına dairdi. Bu sayede il erleri cürüm ve cinayet resminden kurtuluyorlardı. Esasen elinde resmî belgesi olmayan il eri zaten emirlere itaat etmezdi²¹.

---

muhafızları da bu tür timarlara sahip olabiliyordu. Alçak hallü timar sahipleri ayrıca il muhafazası ile de görevlendiriliyor. Diğerleri sefere gittikleri zaman bu genellikle gerçekleşiyor (Bu bilgiyi veren Sayın Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e teşekkür ederim).

¹⁹ *Mühimme Defteri 90*, İstanbul 1993, h. 504.

²⁰ *5 Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 1994, h. 180.

²¹ Bk. Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, 53; Aynı müellif, "Medreseli İsyanları", 378. Suhtelerin birbirleriyle mücadeleleri hakkında *MD*, 19, s. 329, h. 666'da bilgi bulunmaktadır. Buna bir örnek Ağriboz kadısına gönderilmiştir. Karaya çıkıp halka zulmeden leventlerin üzerine gitmesi emredilen kadından emrindeki il erleri için "... her kim levend tutarsa toyumluğu kendünün olup, el vermeyüp muharebeye mübaşeret iderse katl idenden dahi" sorulmayacağına bildirilmesi istenmiştir (*3 Numaralı Mühimme Defteri*), h. 1511. Bundan başka 19 Safer 959 (14 Şubat 1552) tarihli Rumeli kadılarına gönderilmiş bulunan bir hükümdeki "... el vermeyüp muharebe ederler ise, muharebede katl olunurlar ise sorulmaz..." cümlesi bunu ifade etmektedir. *MD*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb., Koğuşlar nr. 888, vrk. 64b.

Mücadele sırasında il erlerine öldürdükleri ehl-i fesadın kanından sorumlu olmayacaklarına dâir temessükler verilmesi, bunların Osmanlı askerî teşkilâtının dışında olduğunu da göstermektedir²². Yani temessük formalitesi, il eri teşkilâtının milis teşkilâtı olduğunu ortaya koyan bir delildir. Tabiatıyla temessükler kadılar tarafından veriliyordu.

İl Erlerinin Farklı Görev Yerleri

Yukarıda il erlerinin daha ziyade suhte eşkıyasının takibinde kullanıldığını zikretmiştik. Ayrıca müessesenin ihyasında, suhte isyanlarının rol oynadığı ihtimalini de ifade etmeye çalışmıştık. Bundan başka devletin bu zümreleri ihtiyaç duyduğu yerlerde kullandığını da göreceğiz. Hatta il erlerinin asayişin sağlanması konusunda kullanıldığı vakidir. Burada il erlerinin görevlerini sırasıyla açıklamaya çalışacağız.

Kaynaklarda suhteler genel olarak ehl-i fesad lafzı ile beraber anılmaktadır. Bazen de suhte ve suhte namına bazı ehl-i fesad veya şuhte adına bazı levendler tabiri geçmektedir. Bunlara hırsız ve harami guruplarını da dahil edebiliriz. Bilindiği gibi bu guruplar bazen de eşkıya veya kutta-i tarik olarak adlandırılıyordu. Bunların kaynaklardaki adı “eşkıya” olup küçük topluluklar halinde gezerlerdi. Bu toplulukların azamî 150 kişilik olduğu bilinmektedir²³. Burada eşkıyanın halka ne gibi zulümler yaptığını açıklayarak il erlerine verilen görevleri tesbit edebiliriz. Bu zulümler genel olarak ev basmak, adam öldürmek, para çalmak, yüz kızartıcı suçlar işlemek, çarşı-pazar yağmalamak, bağ ve bostanlara girmek, köylünün hayvanlarına el koymak, imaretleri basıp fukaranın yemeğini çalmak gibi hadiselerdir.

Yukarıda zikredilen suçlara bazı örnekler vermek yerinde olacaktır. Mesela Malkara kadısının İstanbul’a gönderdiği 1559 tarihli mektubundan anlaşıldığına göre 70-80 kişilik suhte taifesi ev basıp bağları ve bostanları yağmalamışlardır. İmaretleri basıp fukaranın yemeğini çalmışlar. Bunun üzerine Prizren’in eski beyi Hızır Bey, ehl-i fesadın üzerine il eri sürmekle görevlendirilmiş. Gönderilen hükümde Hızır Bey’e kanun gereğince eşkıyanın ortadan kaldırılması emredilmiştir²⁴. Diğer bir hüküm ise Menteşe Sancağı

²² 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 411. Bu konuda örnek şöyledir: “... il eri ile ele getürmeli olduklarında muharebe vü mukatele iderlerse ol hinde katl olanların hakları heder olup katilden sual olunmaya. Ana göre il erinin ellerine temessük vireler” Ayrıca bk. h. 452, 1074.

²³ “Eşkıyâ” mad., *DİA*, XI,466-469.

²⁴ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 193. Çirmen, Vize, Kırkkilise ve Gelibolu kadılarına 9 Rebiülevvel 980 (20 Temmuz 1572) tarihinde gönderilen hükümde bu konuda bilgi bulunmaktadır (MD. 19, s. 329, h. 667). Suhtelerin enva’-ı fesad ü şena’at üzere olduklarına dair bk. *Mühimme Defteri* 44, h. 373, 411. Bu konularda başka hükümler için bk. 12 Numaralı Mühimme Defteri, h. 30, 101, 437, 471, 484, 551, 557, 638, 1190.

kadılarında suhte taifesinden Şemseddin ve Kara Sadık gibi eşkıya reisleri hakkındaki 1 Rebiülevvel 982 (20 Haziran 1574) tarihli hükümdür. Mezkûr kadılardan isyan bastırmaya memur Dergâh-ı muallam çavuşlarından Tahir Çavuş'a il erlerine ilâveten Horzum ve Kalburcu taifesiyle yardımcı olunması istenmiştir²⁵. Bu konuda diğer bir belge ise Karesi ve Biga kadılarına yazılan, ehl-i fesad teftişine memur Dergâh-ı muallam çavuşlarından Ahmed'in elinden firar eden hırsız ve haramiler hakkındaki 19 Rebiülevvel 982 (8 Temmuz 1574) tarihli hükümdür. Hırsız ve haramiler Karesi ve Biga sancaklarına firar ettikleri için bu yerlerin kadılarının mezkur Ahmed'e il eri ve sipahiler ile yardımcı olunması istenmiştir²⁶. Aydın beyine yazılan 14 Cumadelahir 985 (28 Ağustos 1577) tarihli bir hükme göre, suhtelerin reayaya zekat adıyla salgun saldıkları, yol kestikleri ve evler basıp etrafa çeşitli zulümler yaptıkları tesbit ediliyor. Buna göre Aydın beyi sipahi ve il erleriyle suhtelerin üzerlerine görevlendirilmiştir²⁷. Benzer bir hüküm de Alaiye beyi ile kadısına yazılmıştır. 25 Zilkade 990 (21 Aralık 1582) tarihli bu hükme göre levend, suhte ve ehl-i fesad eşkıyasının evlere baskınlar düzenleyip kendilerine adam kaydedip yağma ve katliam yaptıkları tesbit edilmiştir. Alaiye beyi ve kadısına gönderilen bu hükme göre 10 il erine bir yiğitbaşı tayin edip bizzat il erinin başında asiler üzerine gidilmesi emredilmiştir²⁸. Daha ziyade Rumeli'de görülen ve kaynaklarda haydud olarak ifade edilen eşkıya üzerine de il erlerinin gönderildiği vaki idi. Bu cümleden olarak 1691 yılı hadiseleri içinde yer alan Rumeli eşkıyasını teftişi sırasında etrafa yayılan haydudların takibi işine Edirne bostancıbaşısı tayin olunmuştur. İlerlerinin bostancıbaşının emrine girmeleri istenmiştir²⁹.

²⁵ MD. 26, s. 45, h. 120. Karacaşehir kadısına gönderilen 14 Rebiülahir 988 (29 Mayıs 1580) tarihli hüküm, İznik'te ev basıp yağma yapan eşkıya hakkındadır. Üzerlerine Muhib Çavuş emrinde Sultanönü'nden gelen il erleri gönderilmiştir (MD. 43, s. 66, h. 134).

²⁶ MD. 26, s. 73, h. 187. Anadolu beylerbeyine, Karasi'de isyan halinde olan bazı suhte ve levend taifesi için il erlerini göreve davet etmesi hakkında 13 Rebiülevvel 980 (24 Temmuz 1572) tarihinde bir hüküm gönderilmiştir (MD. 19, s. 222, h. 460).

²⁷ MD. 31, s. 222, h. 492. Yol kesen ve adam öldüren ehl-i fesad üzerlerine il erlerinin tayini için Kütahya, Sultanönü, Hüdavendigâr ve Karesi sancakları kadılarına hüküm (MD. 43, s. 84, h. 172). Ayrıca bk. *Mühimme Defteri* 44, h. 334, 358, 384, 410, 414, 417, 488. Yol kesen suhteler için bk. *Aynı defter*, h. 409.

²⁸ MD. 48, s. 202, h. 562. Bursa beyine ve Edremit kadısına gönderilen bir hükümde, eşkıyanın il erleriyle "şer'ile teftiş ve tefahhus"a tabi tutulması istenmiştir. Bk. 3 Numaralı *Mühimme Defteri*, h. 1087. Karesi ve Biga taraflarında ehl-i fesad teftişi hakkında MD. 26 (s.73, h. 187)'de hüküm bulunmaktadır. Alâiye beyine ve kadısına gönderilen bir hüküm ise, bazı köylere baskınlar düzenleyen Yürük tafesi hakkındadır. Yürüklerin baskısının ortadan kaldırılması için il erlerinin harekete geçirilmesi istenmektedir. Bk. 3 Numaralı *Mühimme Defteri*, h. 1448.

²⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât* (Hazırlayan Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, 405.

İl erlerinin en önemli görevlerinden biri de, sahil muhafaza ve buna bağlı olarak deniz yoluyla hububat kaçakçılığının önlenmesi hakkında idi. Bergama ve nahiyeleri ile Güzelhisar kadılarına gönderilen 11 Şevval 966 (16 Temmuz 1559) tarihli hükümden anlaşıldığına göre, bazı Türk kaptanların sahillerden zahire toplayıp Avrupalı tüccarlara sattıkları tesbit edilmiştir. Kadıların il erleri yardımıyla bu kaçakçılığı önlemeleri istenmiştir³⁰. Trabzon ve Karadeniz yalılarının il erleri marifetiyle gece ve gündüz korunması, 16 Şevval 966 (22 Temmuz 1559) tarihli bir hükümle bildirilmiştir³¹. Denizde emniyeti sağlamak üzere Anadolu sahillerindeki kadılar ile Aydın sancağındaki kadılara gönderilen 16 Safer 967 (17 Kasım 1558) tarihli hüküm, denizden karaya çıkan ehl-i fesat levend taifesinin üzerine il erlerinin gönderilmesi hakkındadır³². Kıbrıs seferi sırasında (1571) Anadolu sahillerinin emniyeti, il erlerine bırakılmıştır³³. Kazak eşkiyasının Karadeniz sahillerine devamlı taarruzları üzerine Çirmen Sancağı beyi evası-ı Rebiülevvel 1056 (Nisan sonları 1646) tarihli bir hükümle diğer görevlilerle birlikte il erleri yanında olduğu halde sahillerin emniyeti ile görevlendirilmiştir³⁴. Bazı levendlerin Ağrıboz adasına çıkıp halka zulmettiği haberleri üzerine, kadıya gönderilen bir hükümde il erleriyle bunların üzerine gitmesi emredilmiştir. İl erlerine, öldürdükleri levendlerin elbise ve erzakının verileceği ve diyetlerinin sorulmayacağına bildirilmesi istenmiştir³⁵. 1688 yılı hadiseleri içinde yer alan Yeğen Osman Paşa'nın isyanı sırasında, Rumeli'nde ve Anadolu'da nefir-i amm fermanları ısdar edilirken Rumeli kıyılarındaki iskele ve geçitlerin korunması da gündeme gelmişti. İşte bu iş için de Eceâbâd ve sair yerlerin il erlerinin Seddülbahir muhafızı Suyolcu Vezir Ali Paşa'nın emrine girmeleri bildirilmiştir³⁶.

³⁰ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 128; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları* (1550 - 1603), 51.

³¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 140.

³² 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 508. Buna benzer bir hüküm de Ağrıboz kadısına gönderilmiştir. Bazı leventlerin Ağrıboz adasına çıkıp halka zulmettiği haberleri üzerine, kadıya gönderilen bu hükümde il erleri ile bunların üzerine gitmesi emredilmiştir. İl erlerine, öldürdükleri leventlerin elbise ve erzakının verileceğinin ve diyetlerinin sorulmayacağına bildirilmesi istenmiştir (3 Numaralı Mühimme Defteri), h. 1511). Ayrıca benzer bir hüküm için bk. *Mühimme Defteri* 44, h. 489. Keza deryada hırsızlık ve haramilik edenlerin karaya çıktıkları zaman üzerlerine il erleri gönderilmesi hakkında yalılarda olan kadılara 22 Cemaziyelahir 959 (15 Haziran 1552) tarihli hüküm. *MD*. Topkapı Sarayı Müzesi Ktb., Koşuşlar, nr. 888, vrk. 270a.

³³ Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyânları", 380 - 381. Anadolu sahillerinin emniyeti için ayrıca bk. 12 Numaralı Mühimme Defteri, h. c. 58, c. 59, 66, 240, 980, 1022.

³⁴ *Mühimme Defteri*, 90, h. 66.

³⁵ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 1511.

³⁶ *Zübde-i Vekayiât*, 312 - 313.

Devletin zaman zaman çıkardığı *Adaletnâme* ler de il erleri ile yiğitbaşları yakından ilgilendirmektedir. Bilindiği gibi *Adaletnâme* ler devleti taşrada temsil eden ehl-i örf taifesinin reaya üzerindeki zulmünü bertaraf etmek veya muhtemel baskılarını önlemek için ısdar olunurdu. Bu cümleden olarak Kasım 1596 tarihinde ısdar olunan *Adaletnâme*, yeniçeri, cebeci, topçu, kapucu, beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşlar adına köylülere zulmedenler için çıkarılmıştır. Bu zulümler köylerden zorla altın, guruş ve akçe almak, ürünlerine ve hayvanlarına el koymak, imece usulü zorla toprak işletmek veya yüz kızartıcı cürümler işlemek gibi sıralanmaktadır. Bu suçların özellikle köyleri hedef almasından dolayı gönderilen *Adaletnâme*' de "... liva-i mezburda vaki olan her karyenin ahalisine birer nefer yarar ve tüvânâ yiğitbaşı nasb idüp cümlesini şartlayup..." ifadesi bulunmaktadır. Bu çarpıcı ifadeden, yiğitbaşların ve il erlerinin köylü gençlerinden müteşekkil kuvvetler olduğu bir kere daha teyid edilmektedir³⁷. 1740 yılına ait başka bir *Adaletnâme* özellikle il erlerine önemli görevler yüklemektedir. Bu *Adaletnâme* İran savaşlarının yıllarca devam etmesi üzerine Anadolu halkının çok zor durumda kalması ve ayrıca başıboş levendlerin eşkıyalığa başlaması üzerine ısdar olunmuştur³⁸. 1746 yılında yürürlüğe giren bir *Adaletnâmede* ise il erlerinin eşkıya için toplanması emredilmektedir³⁹. Keza 1748 yılında çıkarılan bir fermana göre, il erlerinin diğer görevlilerle birlikte eşkıya üzerine gönderilmesi istenmektedir⁴⁰.

İl erlerinin ordu ile birlikte savaşa katıldığı da oluyordu. Bunun bir örneği Devlet Giray üzerine yapılan seferdir. Kırım Hanı Devlet Giray'ın Karlofça Muahedesi'nin hilafına hareketi, devlet menfaatlerine aykırı olmasından dolayı azledilip yerine babası Selim Giray, Han yapılmıştı (1703). Devlet Giray bunun üzerine haksızlığa uğradığını iddia edip isyan etmişti. İsyanı bastırmak üzere Özü valisi görevlendirildiği gibi, İstanbul'dan da bir miktar asker gönderilmişti. Bu tedbirler alınırken Balkan'ın öte yüzünde vaki harb ü darbe kadir il erlerinin nefir-i amm ile toplanması emredilmişti. Toplanan il erlerinin Dergâh-ı âli kapucular kethüdası Veli Ağa'nın emrine girmeleri de istenmiştir⁴¹. Bu cümleden olarak, il erlerinin büyük isyanlarda da asiler üzerine asker ile sevk edildiği görülmektedir. Mesela Sarıbey-oğlu Mustafa Bey isyan ettiği zaman Aydın havalisinden önemli miktarda il eri

³⁷ Halil İnalçık, *Adaletnâmeler, Belgeler*, Sayı 3-4, Ankara 1967, 122.

³⁸ Yücel Özkaya, "XVIII'inci Yüzyılda Çıkarılan *Adaletnâmeler*e Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, XXXVIII/151 (Ankara 1974), 461 - 462.

³⁹ Yücel Özkaya, aynı makale, 463.

⁴⁰ Yücel Özkaya, aynı makale, 464.

⁴¹ *Zübde-i Vekayiât*, 760 - 761.

toplanmıştır⁴². Bundan başka Celâli isyanları başladığı sıralarda Malatya taraflarında bol miktarda il eri kaydedilmişti. Daha sonra isyan eden Karayazıcı Abdülhalim de bu sırada yiğitbaşı tayin olunmuştu⁴³. İl erleri Türkmen aşiretlerinin bazen görülen isyanlarında da görev ifa ettiler. Devlet bu isyanlara karşı oymaklardan yiğitbaşılar tayin etmeye başladı. Oymak ihtiyarları ile il erleri yiğitbaşılardan emrine girdiler⁴⁴.

Bilindiği gibi Martoloslar, Rumeli’de hıristiyanlardan kurulmuş bir Osmanlı askerî teşkilâtının adıdır. Bazen bir köy halkı Martolos olabiliyor ve buldukları bölgenin asayişinden mesul tutulabiliyordu. Ancak Martoloslar görevlerini lâıkiyle yapmadıkları takdirde il erlerinden yardım talep edilebiliyordu. Bunun gibi Selânik beyine 29 Cemazîyelevvel 986 (4 Ağustos 1578) tarihinde gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre Vardar Yenicesi’nde böyle bir hâdise olmuş. Martoloslar 12 akçe ispenç aldıkları ve tekâlif-i örfiyeden muaf oldukları halde görevlerini yapmadıkları anlaşılıyor. Bunun üzerine her köyden bir ehl-i vukuf kimsenin yiğitbaşı tayin edilip il eri toplanmasına karar verilmiş⁴⁵. Martoloslar aynı zamanda madenlerin emniyeti ile de görevlendirilebiliyordu. Bazı hallerde Martoloslar bu hizmeti istenildiği gibi yapmadıkları takdirde il erleri yardımcı olmakla mükellef idi⁴⁶.

İl erlerinin değişik görevleri yanında kale tamirinde de görevlendirildiği anlaşılıyor. Nitekim Mora beyine gönderilen 7 Şevval 973 (2 Nisan 1566) tarihli bir hükme göre, Balyabadra kalesinin tamirinde il erlerinin de yardımcı olması istenmiştir⁴⁷.

İl Erleri Hakkında Bazı Görüşler

Mustafa Cezar⁴⁸, il erleri teşkilâtının kurulmasında hükümet mensupları ile zenginlerin rolü olduğunu söylemektedir. Bu düşünceye iştirak etmenin imkânı yoktur. Müellif ayrıca Kapı halkı istihdam eden ümeraya karşı kadıların bir denge unsuru olarak il erleri teşkilâtını kurduklarına dair bir fikir de ortaya atmıştır⁴⁹. Haliyle bu da yanlıştır. Zira biz burada il erlerinin köyleri

⁴² M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s.150, 151, 162.

⁴³ Bk. Mustafa Akdağ, “Karayazıcı” mad., *İA.*, c. 6, s. 340.

⁴⁴ *3 Numaralı Mühimme Defteri*, h. 1448.

⁴⁵ *MD*, 35, s. 107, h. 271.

⁴⁶ *MD*, 23, s. 126, h. 257’den naklen Cengiz Orhonlu, *Aynı eser*, 83.

⁴⁷ *5 Numaralı Mühimme Defteri*, h. 1482. İl erlerinin kale tamirinde istihdam edildiğine dair başka bilgiler için bk. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, h. 691, 402.

⁴⁸ *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, 326.

⁴⁹ *Osmanlı Tarihinde Levendler*, 327. Müellif bu fikri herhalde Mustafa Akdağ’ın bir cümlesinden istihrac etmiştir (bk. *Celâli İsyânları*, (1550-1603), 63).

suhte ve eşkıya guruplarına karşı korumakla mükellef birlikler olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bu ihtiyaç devletin her eşkıya gurubunun peşine bir birlik gönderemeyişinden doğmuştur. Devlet sadece il erlerini, zaten Celâlî kalabalıklarının üzerine göndermemiştir. Tesbitlere göre il erleri Celâflilere karşı gönderilen orduların saflarına katılabiliyordu. Şu halde devlet, il erlerini ümeranın kapı halkı karşısında bir denge unsuru olarak düşünmüyordu. Öte yandan müellif yiğitbaşlıların umumiyetle mazul timar ve zeamet erbabı ve çavuşlardan ibaret olduğunu da iddia etmiştir⁵⁰. Bu iddianın bazı istisnalar dışında isabetsiz olduğu burada belgelerle ortaya konmuştur. Müellif ayrıca il eri teşkilâtını Celâlî isyanlarının çıkış sebeplerinden biri gibi görme temayülündedir. Tabiatıyla bu isnad biraz fazla abartılıdır. İl erleri hiçbir zaman kuvvet ve nüfuz sembolü olmamıştır. Zira il erleri teşkilâtı genel olarak köy menşeli bir oluşumdur. Kuruluş sebebinin nefis-i müdafaa olduğu unutulmamalıdır. İl erlerinin genellikle köy menşeli oldukları ve bu yüzden silahlarının ok ve kılıç olduğu gözönünde bulundurulursa, tüfekli eşkıyaya karşı ne gibi bir varlık gösterebilecekleri düşünülmelidir⁵¹. Ancak yapılan araştırmaların sonucuna göre, il erlerinin toplu halde daha büyük birlikler meydana getirdiği anlaşılıyor.

İl Erleri Teşkilatında Bozulmalar

Teşkilâtın kuruluşu hakkında kesin bilgilere sahip olmadığımız gibi, sona erişini hakkında da şimdilik kesin cevaplara sahip değiliz. Biz burada il erleri teşkilatında görülen bazı zafiyet belirtilerine işaret edeceğiz.

İl erlerinin kalabalık eşkıya topluluklarının hakkından gelebilmesi pek zayıf ihtimaldi. Mesela Çorum, Merzifon, Amasya, Tokat ve Samsun gibi büyük merkezlerin medrese talebeleri “ayağ üzere” oldukları vakit il erleri varlık gösterememişti⁵². Benzer bir ifade de Ohri Beyi Ahmed Bey’e ve Koçi Çavuş’a gönderilen hükümde görülmektedir. Buna göre “... il erleriyle haklarından gelinmek mümkün olaydı, şimdiye değin mazarratları def olunurdu. Kadimî asilerdir”⁵³. Anlaşıldığına göre isyan etmeyi adet haline getirmiş kalabalıklara karşı il erlerinin galip gelmesi mümkün değildir. Buna bir örnek de Kalender-oğlu isyanında vermek mümkündür. Kalender-oğlu Saruhan iline taarruz ettiği zaman (1605) il erlerinden müteşekkil birlikleri defalarca mağlup etmiştir⁵⁴. Şu halde böyle köklü ve kalabalık isyan hareketlerinde il erlerinin yeterli olmadıkları anlaşılmaktadır.

⁵⁰ *Osmanlı Tarihinde Levendler*, 328.

⁵¹ Bu konuda örnek bir hüküm için bk. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, h.226.

⁵² Mustafa Akdağ, “Medreseli İsyancılar”, 366.

⁵³ Bk. *3 Numaralı Mühimme Defteri*, h. 1038, 1058

⁵⁴ Bk. Naima, *Tarih*, II, 8.

Teşkilâta görülen kusurlara gelince: Bazı hallerde davetlere icabet etmeyen il erleri de olabiliyordu. Bunu itaatsizlik olarak yorumlayabiliriz. Devlet zor durumlarda kalınca serdarın veya yiğitbaşının davetine gelmeyen il erlerine kürek cezası da verilebiliyordu⁵⁵. İl erlerinin itaatsizliği karşısında başka bir ceza şekli ise; eşkıyanın üzerine il erleri ile gidilip de yakalanamadığı takdirde, eşkıyanın verdiği zararın il erlerine ödettirileceğine dâirdir⁵⁶.

Eşkıya ile uzun zaman mücadele eden il erleri içinde bizzat bu yola girip soygunculuğa kalkışanlar da oluyordu. Nitekim il erlerinden bazı birlikler isyan ederek suhnelere veya asi leventlere katıldılar. III. Murad (1574 - 1595) devrinde il erleri birliklerinin yiğitbaşlarıyla asi saflarına katıldıkları veya onlara meylettikleri görülmüştür⁵⁷. Mesela Sonisa'da il erleri ve sipahilerin suhnelere yardımları yüzünden kıyاملar çok şiddetlenmişti. İl erlerinin bu çıkışlarını yatıştırmak için ibtidadan dirlik verileceği ise bu sıralarda gündeme getirilmişti⁵⁸.

Burada il erlerinin Osmanlı taşra teşkilâtı bünyesindeki yerini incelemeye çalıştık. Osmanlı askerî teşkilâtı içinde yer almayan il erlerinin çok yönlü bir görev alanı olduğu anlaşılmıştır. Bir milis teşkilâtı olarak köylülerin kendilerini korumak üzere kurdukları il erleri özellikle Anadolu'da iyi bir teşkilâtlanma örneği göstermiştir. Tabiatıyla bu teşkilâtlanma şartların zorlamasıyla olabilmıştır. Yani il erleri, ilk dönemlerde belki de askerî teşkilât bünyesinde kurulmuş, XVI. yüzyılda ise nefs-i müdafaa için devletin teşvikiyle taşrada geliştirilmiş bir müessesedir. Aynı zamanda imparatorluğu diğer bölgelerine de yayılarak gelişmesini tamamlamıştır. İl erlerinin "ehl-i vukuf" kimseler arasından seçilmesi, müessesenin önemini göstermektedir. Yani bu seçim il erlerinin kendi bölgelerini iyi tanımalarının lüzumuna işaret etmektedir. İl erlerinin merkezden gelebilecek kuvvete üstünlüğü bu idi. Araştırmalarımızda teşkilâtın kesin kuruluş tarihini ve sona erişini tesbit edemedik. Ancak işleyiş tarzını önemli derecede ortaya çıkardığımızı tahmin ediyorum. İl erlerinin Anadolu köyleri için yararlı olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁵ Kürek cezasına bir örnek Alâiye beyine 25 Zilkade 990 (21 Aralık 1582) da şöyle yazılmıştır: "...il erleri ihmal üzere olanların isimleri ile yazup arz eyleyesiz ki Kıbrıs'a gönderilip küreğe konula..." *MD*, 48, s. 202, h. 562. Ayrıca iki örnek de *MD*, 26, s. 45, h. 120; aynı *Defter*, s. 68, h. 180 de ve *Mühimme Defteri* 44, h. 169 da bulunmaktadır. Ayrıca şu eserlere de bakılabilir; Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyanları", 368 - 369, 381, 386; Aynı müellif, *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, 44.

⁵⁶ Bk. 5 Numaralı *Mühimme Defteri*, h. 1909.

⁵⁷ Celâlî lideri Karayazıcı Abdülhalim'in vaktiyle bir yiğitbaşı olduğu bilinmektedir (Bk. Mustafa Akdağ, "Karayazıcı" mad., *İA*, 340; Aynı müellif, *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, 45, 56.

⁵⁸ Mustafa Akdağ, *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, 59 - 60.

Devletin bu teşkilâtın Anadolu'da ve Rumeli'de gelişmesini teşvik ettiği tesbit edilebiliyor. Böylece reaya kendi kurduğu düzeni uzun süre devam ettirmiştir. İl erlerinin özellikle Anadolu'da asayişin sağlanmasında önemli roller oynadıkları muhakkaktır. Bazı münferit hadiseler hariç tutulursa, il erleri görevlerini layıkiyle yerine getirmiş bir teşkilattır. İl erlerinin Cellîlerin bir kaynağı olduğu iddiaları ise geçersizdir. Teşkilâtın başlangıçta eşkıyaya karşı nefs-i müdafaa için kurulduğunu bildiğimize göre, böyle bir iddia isabetsizdir. Bu mütevazi araştırmayı yapmakla Merhum Prof. Mustafa Akdağ'ın il erleri hakkında araştırma yapılması temennisini önemli derecede yerine getirmiş olduğuma inanıyorum⁵⁹.

Öte yandan Osmanlı taşra teşkilatı bünyesinde olup da il erleri gibi, kaynaklarda yer yer zikredilen bazı müessese adlarının araştırma beklediğini ifade etmeliyim. Bunlardan bazıları iş erleri, il başı (il kethüdası), İl sübaşısı, karye zabiti, köy kethüdası, onbaşı, kale erleri (hisar erleri) ve serdar olarak zikredilebilir.

---

⁵⁹ "Medreseli İsyancıları", 369.